

УДК 330.83(477)

Н.А. Супрун

МЕТОДОЛОГІЧНІ НОВАЦІЇ Є. СЛУЦЬКОГО В ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ІНСТРУМЕНТАРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

У статті висвітлено внесок видатного українського економіста Є.Слуцького у розвиток методології економічних досліджень. Творчий доробок вченого досліджується в контексті еволюції світової та вітчизняної економічної науки на межі XIX–XX ст.

Ключові слова: Євген Слуцький, історія економіки, історія економічних вчень, методологія економічних досліджень.

Постановка проблеми. Творчість видатного українського вченого Євгена Слуцького – широко відома на Заході та донедавна недостатньо вивчена в Україні – з плином часу все частіше привертає увагу вітчизняних дослідників як в галузі історії економічної думки (які прагнуть віддати належне недооціненому свого часу генію вченого), так і в сфері прикладних економіко-математичних досліджень, що мають більш прагматичне спрямування – повноцінне застосування в сучасних економічних розвідках запропонованого вченим математичного інструментарію. Відродження інтересу до наукової спадщини Є.Слуцького зумовлено також і розвитком в останні роки мікроекономічного аналізу, що стало поштовхом до дослідження витоків та наукових ідей, які заклали фундамент цієї галузі економічних знань і серед яких наукові здобутки українського вченого по праву посідають чільне місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукового доробку Євгена Слуцького в Україні розпочалося лише наприкінці 1990-х років науковими розвідками С.Злупка [3], Я.Талали [14] та ін., а пізніше продовжено у роботах Л.Горкіної [2], П.Клюкіна [5], П.Леоненка [6], В.Небрат [7].

Важливим здобутком у контексті вивчення наукової спадщини вченого в Україні стала поява двох фундаментальних академічних видань: перевидання праці Є.Слуцького «Теорія граничної корисності» (вперше перекладене українською мовою) за редакцією професора В.Фещенко [13] та збірник праць вченого з економічної теорії, економетрії, теорії ймовірностей, математичної статистики, праксеології та демографії (значна частина яких вперше видана в Україні), підготовленого колективом науковців економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка за редакцією професора В.Базилевича [12]. Водночас, попри підвищення дослідницького інтересу до наукової спадщини Євгена Слуцького в останні десятиліття, до сьогодні залишається недостатньо висвітленим питання наукового внеску вченого у розвиток методології економічних досліджень. Частково дана проблема піднята у статті Л.Горкіної, що присвячена дослідженню наукової творчості Є.Слуцького у контексті розбудови принципів ліберально-прагматичної школи М.Бунге, розвитку засад маржиналізму та пошуку місця неокласичної методології в системі економічних досліджень [2].

Метою даної статті є висвітлення наукового внеску Євгена Слуцького у становлення модерної методології економічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб оцінити роль новаторського внеску Є.Слуцького у світову економічну науку, необхідно у загальних рисах пригадати тенденції розвитку західної та вітчизняної економічної думки на межі XIX–XX ст. Якісні зрушення, що відбулися в цей переломний для історії економіки та економічної науки період, поставили перед науковою спільнотою проблему переоцінки існуючих й пошуку нових концептуальних підходів та розроблення на їхній основі нової парадигми економічного аналізу. Світова економічна наука в цей період розвивалась переважно як «чиста наука» («pure economics»), скерована на пошук методологічних відмінностей та здійснення досліджень, незалежних від ідеологічних нашарувань та моральних уподобань дослідника. На відміну від традиційного для класичної політичної економії підходу, згідно з яким головним предметом досліджень було з'ясування природи і причин багатства народів, новий

час ставив питання про необхідність вирішення практичних завдань та дослідження не абстрактної «економічної людини», а умов, в яких здійснюється реальний економічний вибір, а також мотивів та рушіїв поведінки конкретних суб'єктів економічної взаємодії.

Вивчення наукової спадщини Є.Слуцького свідчить, що вчений розумів, що «ортодоксальна» економічна наука, що впродовж кількох століть формувалася як система теоретико-методологічного інструментарію аналізу економічних явищ, не здатна вирішувати складних прикладних проблем, які постали перед суспільством на новій фазі розвитку суспільного виробництва. Якщо перед економічною наукою минулого стояли переважно теоретичні завдання, обумовлені в першу чергу процесом її формування як окремої галузі знань, то початок ХХ ст. ставить перед науковим товариством нові завдання, що актуалізують необхідність розробки принципово інших підходів. Трансформація науки у механізм вирішення прикладних проблем потребувала від неї самої кардинального оновлення концептуальних та методологічних засад дослідження. Усвідомлюючи потребу модернізації методологічного інструментарію науки, Є.Слуцький обґрунтовує нові засадничі принципи економічного аналізу – формально-праксеологічний підхід, психологічні методи дослідження природи та рушіїв економічних процесів; математичний та статистичний інструментарій аналізу економічних явищ. Перехід до використання зазначених підходів у економічних дослідженнях у західній економічній науці отримав назву маржинальної революції, у вітчизняному ж науковому середовищі нововведення залишились практично непоміченими.

Загалом новаторський підхід у розробці та застосуванні методологічного інструментарію дослідження, пошук нових шляхів у науці стали істотною рисою наукових розвідок вченого. Ще на початку своєї наукової діяльності молодий дослідник, захопившись вивченням філософії, психології та соціології, зауважував, що їхня методологія має значний потенціал для вдосконалення інструментарію економічних досліджень. «Працюючи над теоретичною економікою, – писав Слуцький, – <...> я ще зі студентської лави керувався переконанням, що ця наука лише тоді стане цілком наукою, коли будуть опра-

цьовані найглибші її основи, які мають коріння у ряді суміжних з нею дисциплін, а особливо у загальному для всього знання філософському підґрунті» [13, с. 56].

Економіка, за Слуцьким, – насамперед суспільна наука і відтак, дослідження економічних процесів повинно розпочинатися із вивчення суспільства як більш загальної системи, підсистемою якої є економіка. «Як відомо, – пише Слуцький, – існують два протилежні погляди на суспільство. Один із них, *індивідуалістичний*, полягає в тому, що суспільство розглядається як проста сукупність індивідів, які й визнаються єдиною реальністю, що лежить в основі соц. явищ. Інший, який можна назвати *соціальним*, в основному зводиться до заперечення «атомістичного» погляду на суспільство й вимагає, щоб при вивченні суспільства виходили саме з суспільних явищ» [13, с. 350]. Слуцький пропонує поєднувати обидва погляди на суспільство для того, щоб отримати відповідь на питання «якою є природа економічних процесів?», виходячи як з індивідуалістичних, так і з соціальних мотивів людської поведінки.

Особливу роль у процесі пізнання економічних явищ вчений відводить психології: «Психологія як допоміжна дисципліна мала б надати у розпорядження політичній економії сукупність безспірних положень, на які остання могла б спертися у своїх побудовах» [13, с. 87]. Використовуючи методи психології у своїй науковій діяльності, Є.Слуцький вказує на необхідність кардинального оновлення самої психології, яка із науки про загальне повинна перетворитися на реальний інструмент дослідження суспільних процесів, невіддільних від суб'єктивно-психологічної складової. Вчений пише: «До перешкод, які утруднюють теоретичну роботу зі створення міцного фундаменту для теоретичної політичної економії, належить, між іншим, невизначений стан сучасної психології» [13, с. 87]. Незадовільний стан розвитку психології як науки, на думку Є.Слуцького, позбавляє політичну економію, як і інші суспільні науки, що вивчають індивідуальну та масову поведінку, «твердого наукового базису» та стимулює дослідників інших галузей до необхідності здійснення ґрунтовних психологічних досліджень.

При цьому вчений вказує на необхідність врахування психологічних чинників в економічних дослідженнях, оскільки

корисність благ формується під впливом суб'єктивних уподобань людей і обмеженості належних їм ресурсів: «Не можна випускати з уваги, що діяльність людей залежить не тільки від схильності до дій, а й від міри задоволення інтересів. Отже, недостатньо знати функції корисності, потрібно знати й кількості благ у розпорядженні індивідуумів, аби можна було зробити висновок про їхню подальшу поведінку» [13, с. 359].

Без використання психологічного інструментарію, на думку вченого, може обходитись лише вузьке коло економічних дисциплін, від яких у такому випадку не варто очікувати прагматичних результатів та висновків: «Якби навіть психологічна аргументація і являла собою тимчасове рихтування, яке в майбутньому підлягає знищенню – пише вчений, – то для більшості теорій, що трактують людську діяльність, час такої емансипації ще не настав ...та й навряд чи настане колись» [13, с. 89].

Згодом його переконаність у можливостях психології як методу дослідження економічних процесів зміцнилася і Слуцький розпочав ґрунтовне дослідження потенціалу математичного та статистичного аналізу економічних процесів. Поєднання психологічних, статистичних та математичних методів аналізу економічних явищ, динаміки економічних показників та причин їхньої зміни стало новаторським інструментом в економічних дослідженнях вченого, що не тільки принесло йому світову славу, а й збагатило вітчизняну економічну науку. Прагматизм нового підходу, за думкою самого вченого, полягав у поєднанні суб'єктивного (представленого психологічним інструментарієм) та об'єктивного (що виявлявся у використанні математичних методів) підходів. При цьому, вчений акцентує увагу на необхідності стикових (говорячи сучасною мовою — міждисциплінарних) досліджень. Слуцький зазначає, що статистик повинен бути насамперед математиком, бо його наука є наукою математичною [10, с. 2]. Відтак, застосування статистики до аналізу господарських процесів неможливе без використання математичних методів. Слуцький пише: «Застосування математичного методу – не примха економістів, які випадково поєднують математичні знання з економічними, а необхідність, що впливає з характеру завдань, які підлягають розв'язанню нашою наукою» [13, с. 369].

Принагідно слід зазначити, що вітчизняна економічна наука вже мала значний досвід використання як математичних, так і психологічних методів дослідження економічних явищ. Так, застосування психологічного інструментарію в економічних дослідженнях ґрунтувалося на традиціях Київської психологічної школи, заснованої Миколою Бунге. Упродовж другої половини ХІХ ст. були обґрунтовані та репрезентовані науковій спільноті ідеї самого М.Бунге, який пропонував досліджувати цінність через поняття корисності та «придатності» продуктів, та Д.Піхна, який вважав основою визначення цінності потреби людей. На початку ХХ ст. «психологічний підхід» набуває розвитку в працях представників нової генерації психологічної школи – Р.Орженцького та О.Білімовича, які пропагують та популяризують ідеї суб'єктивно-психологічної теорії цінності австрійської школи. Водночас, О.Білімович зауважував на необхідності поєднання психологічних і математичних методів та застосування математичного інструментарію в економічних дослідженнях [1]. Маловідомими у сучасній науковій літературі, але такими, що не втрачають фундаментального наукового сенсу, є ідеї, викладені в працях іншого представника психологічної школи Л.Петражицького. Вчений, спеціалізуючись на дослідженні фондового ринку, акцентував увагу на виключній ролі психологічних чинників (настроїв населення, суспільної довіри та інших суб'єктивно-психологічних впливів) у зміні динаміки та кон'юнктури ринку, коливаннях ділової активності та розвитку акціонерного підприємства [8]. Є.Слуцький у своїх працях [13] критикував підхід Л.Петражицького щодо можливості об'єктивної оцінки економічних явищ суб'єктивно-психологічними методами з огляду на недосконалий стан самої психології.

У той же час, у вітчизняній економічній науці значного розвитку набув економіко-математичний напрям, що почав формуватися у 70-х роках ХІХ ст. і досяг свого розквіту на початку ХХ ст. Його метою було дослідження за допомогою математичних прийомів та методів ринкових явищ і процесів з позицій «чистої», абстрактної теорії. Саме на цьому ґрунті сформувалась та плідно працювала вітчизняна школа статистиків, були розпочаті роботи з демографічного аналізу, вивченню попиту і пропозиції, тощо. Періодизація та відповідні

їй основні напрями розвитку економіко-математичної школи у вітчизняній науці цього часу виглядали таким чином: період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. пов'язаний з розробкою теорії корисності, математичної теорії ціни та теорії раціональної поведінки споживача; 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. – із моделюванням міжгалузевих відносин, математичним обґрунтуванням кон'юнктури ринку.

Попри той факт, що формування економіко-математичної течії у вітчизняній економічній науці відбувалося під значним впливом ідей видатних представників західної науки, а саме: О.Курно, Г.Госсена, Л.Вальраса, В.Парето, українські науковці обґрунтували оригінальні, самобутні наукові концепції. Щоправда, ці наукові пошуки не завжди отримували належне визнання та адекватну оцінку у світовій науковій літературі. Приміром, авторство терміну «економетрія» за загальним визнанням приписується норвезькому вченому Р.Фрішу (1895–1973), що визначив економетрію як синтез економічної теорії, математики і статистики. Проте, вивчення наукового доробку українських вчених на межі ХІХ–ХХ ст. доводить, що задовго до Р.Фріша даний термін був відомий в Україні. Ще в 1910 р. П.Цьомпа видав у Львові книгу «Нариси економетрії і побудована на національній політекономії теорія бухгалтерського обліку» (у 2001 р. перевидана у Львові), в якій були викладені засадничі принципи економетрії [17]. Принагідно слід зазначити, що Слуцький покладав серйозні сподівання на поєднанні методологічних підходів економічної науки, математики і статистики. Його наукові ідеї, за оцінкою Р. Аллена, справили значний вплив на розвиток економетрії в двох важливих галузях – теорії поведінки споживачів та в аналізі часових рядів.

Таким чином, навіть такий короткий екскурс в історію вітчизняної економічної думки доводить, що ідеї, представлені в працях Слуцького формувались не лише під впливом західних концепцій, а й на багатому методологічному підґрунті вітчизняної науки. Проте, сказане не применшує заслуги самого Слуцького, якому вдалося поєднати перелічені вище підходи і принципи у прагматичній теорії. Як зазначав відомий український дослідник та популяризатор історії вітчизняної економічної науки С.Злупко, «не тільки застосування математичних методів до аналізу і обґрунтування теорії граничної корисності

є заслугою Є.Слуцького, а й спроба звести погляди її окремих представників у єдину систему» [3, с. 282].

Знайомство з творчістю Слуцького показує, що він віддавав перевагу ідеям лозаннської школи, вважаючи себе учнем її видного представника В.Парето. Вивчаючи та популяризуючи теорію граничної корисності, Слуцький визначає, що застосування нових методологічних засад, запропонованих маржиналістами, здатне принципово оновити економічну науку. Вже у студентські роки коло його інтересів було пов'язане з конкретними економіко-математичними дослідженнями. Паралельно він захоплюється дослідженням засадничих принципів маржиналізму, що знаходить відображення у дипломній роботі «Теорія граничної корисності» (1911 р.), за яку молодий учений отримав золоту медаль. Цю працю С.Злупко, що виступав одним із найбільш активних ініціаторів відродження творчої спадщини Слуцького та перевидання праці українською мовою, назвав «окрасою української економічної думки початку ХХ ст.» [3, с. 281].

Ідеї маржиналізму знаходять творчий розвиток у роботі вченого «Теорія кореляції й елементи вчення про криві розподілу», що виходить у 1912 р. спочатку в збірнику праць Київського комерційного інституту, а потім окремим виданням [1]. Ця робота стала дискурсом для ознайомлення з ідеями англійської статистико-математичної школи й отримала високу позитивну оцінку у вітчизняних наукових колах.

У наступні роки вивчення економічної теорії Слуцький поєднував з дослідженням проблем кореляційного аналізу. В 1914 р. з'явилася стаття «Про критерії відповідності лінії регресії та найкращий метод забезпечення відповідності емпіричним даним» [12]. Це була перша спроба оцінки лінії регресії з використанням статистико-математичного критерію. Лише через дев'ять років з'явилася відома робота Фішера, в якій було поставлене те ж завдання [15].

Однією з ранніх наукових праць Слуцького, яка згодом принесла світове визнання генію вченого, стала стаття «До теорії збалансованого бюджету споживача», що була опублікована у 1915 р. в італійському журналі «Giornale degli economisti e di statistica» [24]. Знайомство з цією працею свідчить, що ідеї, представлені в ній, започаткували якіс-

но новий етап у розвитку як методології наукового аналізу, так і предметного поля економічних досліджень. Так, вченим були сформульовані нові принципи вивчення природи споживачького попиту, для аналізу якого вперше застосовано математичний інструментарій.

Застосовуючи неокласичний підхід до аналізу природи корисності, Слуцький наполягав на необхідності звільнення неокласичного методу від «пут» філософських детермінант та психологічних мотивів. За твердженням Л.Горкіної, вчений «визнавав існування суб'єктивної корисності, але відмовився від зв'язку з нею теорії попиту і пропозиції, прагнучи об'єктивізувати корисність, сформулювати її як суто емпіричне поняття» [2, с. 9]. Вивчаючи природу корисності, Слуцький використовує ординалістське трактування, запропоноване свого часу В.Парето, що уможлиблює дослідження корисності як «суто емпіричного поняття», пов'язаного із рухом цін і грошових доходів. Натомість, гедоністична концепція Джевонса та австрійської школи Слуцьким була відкинута як «досить дискусійна» [8, с. 267]. Пізніше, після виходу роботи Хікса й Аллена [20], в якій ідеї Слуцького знайшли розвиток, саме ординалістська концепція завоювала пануючі позиції в мікро-економічній теорії.

У названій роботі Слуцьким був запропонований оригінальний варіант теорії граничної корисності. Головним досягненням у цій праці стало відкриття й розробка ефектів заміщення й доходу за допомогою інструментів кривих байдужості. Всесвітню відомість вченому принесло відкриття залежності (у науковій літературі це отримало назву рівняння Слуцького), що полягає у зміні попиту на певний товар у результаті зміни його ціни та складається із двох частин: безпосередньої зміни попиту (ефект зміни доходу) і непрямого впливу в результаті перенесення попиту на інші товари (так званий ефект заміщення). Слуцький зв'язує функцію корисності, що описує переваги споживачів, з динамікою цін і розмірами грошового доходу споживачів. Вчений використав математичний апарат для дослідження залежностей попиту на певне благо як від його ціни, так і від ціни інших благ, а також залежності між змінами цін і доходів. Аналізуючи попит, він виокремлює дві його складові: зміна відносних цін за умови стабільного ре-

льного доходу споживача й зміна доходу за стабільності цін. Перша складова описує ситуацію, при якій споживач залишається на тій же кривій байдужості; тут має місце «ефект заміщення». Друга складова відображає ситуацію, при якій споживач переходить з одного рівня байдужості на інший. Запропоноване Слуцьким математичне вираження «ефекту заміщення» широко використовується сучасною наукою.

Новаторство вченого у розвитку методології дослідження поведінки споживача полягало у запровадженні нових категорій дослідження попиту, передумов його формування та виявлення нових характеристик корисності – незмінності її величини впродовж визначеного періоду та незалежності зміни корисності від способу переходу від одного поєднання благ до іншого. Слуцький відмовився від застосування закону Г.Госсена про насиченість потреб у дослідженнях корисності, запропонувавши поняття благ, що насичують, гранична корисність яких зменшується зі збільшенням їхньої кількості і благ, що не насичують, гранична корисність яких за тих самих умов збільшується. Згідно із висновками Є.Слуцького, категорія корисності формується під впливом зміни цін і доходів, тобто реальних, об'єктивно діючих факторів. Саме ці фактори обумовлюють систему переваг споживачів. Відтак, у теоретичних дослідженнях Слуцького корисність піддається об'єктивній оцінці, причому мова йде про переваги й корисність не одного, а сукупності споживачів, як це реально відбувається на ринку.

Попри фундаментальність запропонованих Слуцьким підходів, вони впродовж тривалого часу залишались непоцінованими науковою громадськістю. Значною мірою відсутність наукової реакції на ідеї Слуцького може бути пояснена самим фактом публікації статті в не надто популярному науковому виданні, що не мало достатньо широкої аудиторії. Слуцький же публікацію саме в цьому журналі пояснював тим, що в ньому впродовж 1892–1893 рр. були представлені роботи В. Парето на тему корисності й попиту, в розвиток яких і була написана стаття.

У вступі до своєї праці «Вартість та капітал» (1939) Дж.Хікс зазначав: «Робота Слуцького сильно математизована, у ній мало міркувань про важливість його теорії. Все це (а

також час, коли була опублікована робота), можливо, і пояснює, чому такий довгий час вона не впливала на розвиток економічної думки, що довелося відкрити її знову. Дана праця являє собою перше систематичне дослідження «території», уперше відкритої Слуцьким» [16, с. 112]. По суті праця «Вартість та капітал» Дж.Хікса стала першим систематичним викладом теорії, засади якої були концептуалізовані Є.Слуцьким. Хікс зазначав, що, незважаючи на те, що він познайомився з працями Слуцького вже після публікації власної теорії, ідеї, викладені ним у праці «Вартість та капітал», вперше були представлені саме у роботах українського вченого. Світове наукове визнання ідей Слуцького прийшло саме після публікації Хікса. З того часу прийнято говорити про розклад зміни ціни на ефекти доходу і заміщення за Слуцьким та за Хіксом, при цьому підхід Хікса вважається більш загальним, тоді як підхід українського вченого розглядається як більш придатний для вирішення задач на основі статистичних даних. На Батьківщині стаття «До теорії бюджету споживача» залишалася невідомою ще довше – навіть у видання «Вибраних праць» вченого, що вийшли у 1960 р., вона не була включена. Лише у 1963 р. вона побачила світ російською мовою у перекладі М.Четверикова, близького друга Є.Слуцького [9].

Важливим елементом методології Слуцького був пошук засад раціональності у поведінці економічних суб'єктів. У праці «Етюд до проблеми будівництва формально-праксеологічних засад економіки» (1926 р.) Є.Слуцький одним із перших у світовій науковій літературі обґрунтовує необхідність створення методологічного інструментарію дослідження раціональної поведінки та відповідного виокремлення спеціальної дисципліни – праксеології, що повинна розробляти принципи раціональної поведінки людей за різних реальних умов суспільної взаємодії [21]. Незважаючи на те, що поняття «праксеологія» вперше вжито кількома десятиліттями раніше (1899 р.) у публікації французького соціолога А.Еспінаса, якого часто називають «почесним батьком праксеології», Слуцького можна вважати фундатором цієї галузі знань, оскільки саме ним було сформульовано основні принципи й концептуальні засади праксеології та визначено можливості праксеологічного підходу в економічних дослідженнях. Формально-праксеологічний

підхід, на думку Слуцького, уможливорює більш ґрунтовний та системний аналіз економічних процесів, оскільки «формальна економіка це – не самостійна наука, а окрема дисципліна у межах формальної праксеології» [21]. Вчений вважав, що не можна системно досліджувати господарську сферу, не проаналізувавши «формально-праксеологічні основи економіки», які визначають всю систему економічних відносин. Праксеологія як «логіка раціональної діяльності», на думку Слуцького, встановлює певні межі та співвідношення між праксеологічними принципами поведінки, які притаманні будь-якій сфері раціональної поведінки людей, а надто – економічній взаємодії.

Оцінюючи наукові розвідки Є.Слуцького в контексті становлення модерної економічної методології, можна стверджувати, що головним завданням його теоретичних досліджень стало перетворення абстрактної економічної теорії в інструмент прийняття раціональних економічних рішень. Проте, із руйнацією ринкового господарства та запровадженням принципів планового господарства дослідження принципів раціональності втратило актуальність для радянської економічної науки. Разом з тим, використання в економічних дослідженнях несанкціонованих марксистською політекономією новаторських підходів, які за твердженням П.Клюкіна «випадали із контексту» [4], викликало заперечення представників офіційної науки. Нові економічні реалії, збудовані на «монотеїстичній» економічній парадигмі, не припускали вільного творчого пошуку і вимагали інших (строγο визначених «згори») напрямів і підходів у наукових дослідженнях. Відтак, заідеологізована радянська економічна наука несхвально віднеслась до творчих пошуків вченого в царині методологічних новацій, що спричинило зменшення наукового інтересу Слуцького до проблем методології. В останні роки творчої біографії Слуцький обмежує наукові пошуки переважно статистичними дослідженнями [10].

Висновки. В підсумку слід зазначити, що в історії вітчизняної економічної думки ще багато сторінок, які потребують спеціального вивчення та чекають своїх дослідників. Можна стверджувати, що внесок цілої плеяди вітчизняних науковців, серед яких Євген Слуцький посідає чільне місце, справив

серйозний вплив на формування світової економічної науки та окремих її напрямів. Слуцького сміливо можна назвати основоположником сучасної теорії споживання. Своєю працею «До теорії збалансованого бюджету споживача» він обумовив появу цілого напрямку в економічній думці, що отримав розвиток в роботах П. Самуельсона й інших економістів, які відмовилися від поняття «корисність». Важлива заслуга Слуцького полягає в тому, що він першим підійшов до вивчення функції корисності як об'єктивної характеристики поведінки суспільства чи сукупності споживачів, визначив шлях її експериментального дослідження та застосування в практичних економічних розрахунках. Слуцький вперше у світовій літературі проаналізував ефекти доходу та заміщення й поставив питання про їх розмежування. Запропоновані вченим концепції стали значним поступом у розвитку економічної науки. Водночас, Слуцькому можна завдячувати за розвиток не лише концептуальних засад економічної теорії, а й за внесок у модернізацію методологічного інструментарію науки, яка завдяки працям вченого збагатилася потенціалом психологічних, статистичних, математичних та праксеологічних методів аналізу економічних явищ. Ідеї вченого і сьогодні викликають значний науковий інтерес та мають практичне застосування. Справою честі для української історико-економічної науки має стати всебічне дослідження творчого доробку Євгена Слуцького, перевидання його праць, осмислення та залучення його ідей до наукового обігу.

1. Билимович А. К вопросу о расценке хозяйственных благ / А. Билимович. – К., 1914. – 342 с.
2. Горкіна Л.П. Є. Слуцький у контексті розвитку української та світової економічної думки / Л.П. Горкіна // Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. праць. – Вип. 42. – К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2009. – С. 3–16.
3. Злупко Степан. Українська економічна думка. Постаті і теорії / С. Злупко. – Львів : Євросвіт, 2004. – 544 с.
4. Ключин П.Н. Генетический принцип в исследовании наследия Е.Е. Слуцкого и его результаты / П.Н. Ключин // Экономические и статистические произведения : избранное / Евгений Евгеньевич Слуцкий ; [пер. с англ., нем., итал., француз. ; предислов.

- П.Н. Ключина]. – М. : Изд-во Эксмо. – 1152 с. (Серия: Антология экономической мысли).
5. Ключин П.Н. Е.Е. Слуцкий и российская экономическая мысль первой трети XX века: штрихи к портрету экономиста-теоретика / П.Н. Ключин // Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. праць. – Вип. 42. – К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2009. – С. 17–30.
6. Леоненко П.М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.) : монографія / П.М. Леоненко. – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 434 с.
7. Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні / В.В. Небрат ; НАН України, Ін-т економіки та прогноз. – К., 2013. – 584 с.
8. Петражицкий Л.И. Акции, биржевая игра и теория экономических кризисов. Об акционерном деле и типических ошибках при оценке шансов неизвестной прибыли / Л.И. Петражицкий. – СПб., 1911. – 307 с.
9. Слуцкий Е.Е. К теории сбалансированного бюджета потребителя / Е.Е. Слуцкий // Народнохозяйственные модели. Теоретические вопросы потребления (Экономико-математические методы. Вып. 1). – М. : АН СССР, 1963. – С. 241–271.
10. Слуцкий Е.Е. Теория корреляции и элементы учения о кривых распределения / Е.Е. Слуцкий // Изв. Киев. коммерч. ин-та. 1912. – Кн. XVI. – С. IV+208.
11. Слуцкий Е.Е. Экономические и статистические произведения: избранное / Евгений Евгеньевич Слуцкий ; [пер. с англ., нем., итал., француз.; предислов. П.Н. Ключина]. – М. : Изд-во Эксмо. – 1152 с. (Серия: Антология экономической мысли).
12. Слуцький Є. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2007. – 919 с.
13. Слуцький Є.Є. Теорія граничної корисності / за ред. д.е.н. В.М. Фещенко ; упорядники: В.М. Фещенко, Т.В. Куриленко. – К. : КНЕУ, 2006. – 528 с.
14. Талала Я.С. Розробка Євгеном Слуцьким проблем економічної теорії : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.01.04 «Екон. історія та історія екон. думки». – К., 1999. – 18 с. – (Київ. ун-т ім. Т. Шевченка).
15. Фишер Р. Статистические методы для исследователей / пер. с англ. ; Р.А. Фишер. – М. : Госиздат, 1958. – 268 с.

16. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал / Дж.Р. Хикс ; ред. В.С. Афанасьев [и др.] ; пер. : М.В. Бойко, А.В. Полетаев, Т.П. Субботина. – М. : Прогресс, 1988. – 488 с.
17. Цьомпа Павло. Нариси економетрії і побудована на національній політекономії теорія бухгалтерського обліку / пер з нім. : Я. Гончарук, І. Копич, Г. Башнянин, І. Яремко / Цьомпа Павло. – Львів : Каменяр, 2001. – 223 с.
18. Четвериков Н.С. Жизнь и научная деятельность Е.Е. Слуцкого (1880–1948) / Н.С. Четвериков // Ученые записки по статистике. – Т. V. – М., 1959. – С. 254–270.
19. Alien R.G. D. Professor Slutsky's theory of consumer's choice / Alien R. G. D. // Rev. Econ. Stud. 1936. Vol. 3, Febr. – P. 120–129.
20. Hicks J.R., Alien R.G. D. A reconsideration of the theory of value / Hicks J.R., Alien R.G. D. // *Economica*. 1934. N 1. – P. 52–76.
21. Slutsky E. Ein Beitrag zur Formal-praxeologischen Grundlegung der Oekonomik / Akad. Oukrainienne des Sciences / Slutsky E.E. // Ann. de la classe des sci. soc,-econ. Kiev, 1926. Vol. 4. – P. 3–12.
22. Slutsky E. Zur Kritik des Bohm-Baverkschen Wertbegriffs und seiner Lehre von der Messbarkeit des Wertes / Slutsky E.E. // *Schmollers Jahrbuch*. 1927. Bd. 51. – V. LI. N 4. – S. 37–52.
23. Slutsky E. E. On the criterion of goodness of fit of the regression lines and the best method of fitting them to the data / Slutsky E.E. // *J. Royal Statist. Soc.* 1914. Vol. 77, pt. I (Dec. 1913). – P. 78–84.
24. Slutsky E.E. Sulla teoria sel bilancio del consumatore / Slutsky E.E. // *G. Econ. Riv. Statist.* 1915. Vol. 51, N 1. – P. 1–26.

Транслітерований список джерел

1. Bilimovich A. K voprosu o rastsenke khozyaistvennykh blag / A. Bilimovich. – K., 1914. – 342 s. [in Russian]
2. Gorkina L.P. Je. Sluc'kyj u konteksti rozvytku ukrai'ns'koi' ta svitovoi' ekonomichnoi' dumky / L.P. Gorkina // *Istorija narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi' dumky Ukraïny* : zb. nauk. prac'. – Vyp. 42. – K. : DU «In-t ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukraïny», 2009. – S. 3–16. [in Ukrainian]
3. Zlupko Stepan. Ukraïns'ka ekonomichna dumka. Postati i teorii' / S. Zlupko. – L'viv : Jevrosvit, 2004. – 544 s. [in Ukrainian]
4. Klyukin P.N. Geneticheskii printsip v issledovanii naslediya E.E. Slutskogo i ego rezul'taty / P.N. Klyukin // *Ekonomicheskie i statisticheskie proizvedeniya* : izbrannoe / Evgenii Evgen'evich Slutskii ; [per. s angl., nem., ital., frantsuz. ; predislov. P.N. Klyukina]. – M. : Izd-vo Eksmo. – 1152 s. (Seriya: Antologiya ekonomicheskoi mysli). [in Russian]

5. Klyukin P.N. E.E. Slutskii i rossiiskaya ekonomicheskaya mysl' pervoi treti XX veka: shtrikhi k portretu ekonomista-teoretika / P.N. Klyukin // *Istorija narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi' dumki Ukraïni* : zb. nauk. prats'. – Vip. 42. – K. : DU «In-t ekonomiki ta prognozuvannya NAN Ukraïni», 2009. – S. 17–30. [in Russian]
6. Leonenko P.M. Metodologichni aspekty istorii' ukrai'ns'koi' ekonomichnoi' dumky (XIX–XX st.) : monografija / P.M. Leonenko. – K. : IAE UAAN, 2004. – 434 s. [in Ukrainian]
7. Nebrat V.V. Evolucija teorii' derzhavnyh finansiv v Ukraïni / V.V. Nebrat ; NAN Ukraïny, In-t ekonomiky ta prognoz. – K., 2013. – 584 s. [in Ukrainian]
8. Petrazhitskii L.I. Aktsii, birzhevaya igra i teoriya ekonomicheskikh krizisov. Ob aktsionernom dele i tipicheskikh oshibkakh pri otsenke shansov neizvestnoi pribyli / L.I. Petrazhitskii. – SPb., 1911. – 307 s. [in Russian]
9. Slutskii E.E. K teorii sbalansirovannogo byudzheta potrebitelya / E.E. Slutskii // *Narodnokhozyaistvennye modeli. Teoreticheskie voprosy potrebleniya (Ekonomiko-matematicheskie metody. Vyp. 1)*. – M. : AN SSSR, 1963. – S. 241–271. [in Russian]
10. Slutskii E.E. Teoriya korrelyatsii i elementy ucheniya o krivykh raspredeleniya / E.E. Slutskii // *Izv. Kiev. kommerch. in-ta*. 1912. – Kn. XVI. – S. IV+208. [in Russian]
11. Slutskii E.E. Ekonomicheskie i statisticheskie proizvedeniya: izbrannoe / Evgenii Evgen'evich Slutskii ; [per. s angl., nem., ital., frantsuz. ; predislov. P.N. Klyukina]. – M. : Izd-vo Eksmo. – 1152 s. (Seriya: Antologiya ekonomicheskoi mysli). [in Russian]
12. Sluc'kyj Je. Vyznannja. Tvorchia spadshhyna z pogljadu suchasnosti / za red. V.D. Bazylevycha. – K. : Znanyja, 2007. – 919 s. [in Ukrainian]
13. Sluc'kyj Je.Je. Teorija granychnoi' korysnosti / za red. d.e.n. V.M. Feshhenko ; uporyadnyky: V.M. Feshhenko, T.V. Kurylenko. – K. : KNEU, 2006. – 528 s. [in Ukrainian]
14. Talala Ja.S. Rozrobka Jevgenom Sluc'kym problem ekonomichnoi' teorii' : avto-ref. dys. kand. ekon. nauk : 08.01.04 «Ekon. istorija ta istorija ekon. dumky». – K., 1999. – 18 s. – (Kyïv. un-t im. T. Shevchenka). [in Ukrainian]
15. Fisher R. Statisticheskie metody dlya issledovatelei / per. s angl. ; R.A. Fisher. – M. : Gosizdat, 1958. – 268 s. [in Russian]

16. Khiks Dzh.R. Stoimost' i kapital / Dzh.R. Khiks ; red. V.S. Afanas'ev [i dr.] ; per. : M.V. Boiko, A.V. Poletaev, T.P. Subbotina. – M. : Progress, 1988. – 488 s. [in Russian]
17. Tsompa Pavlo. Narysy ekonometrii' i pobudovana na nacional'nij politekonomii' teorija buhgalters'kogo obliku / per z nim. : Ja. Goncharuk, I. Kopych, G. Bashnjanyn, I. Jaremko / Tsompa Pavlo. – L'viv : Kamenjar, 2001. – 223 s. [in Ukrainian]
18. Chetverikov N.S. Zhizn' i nauchnaya deyatel'nost' E.E. Slutskogo (1880–1948) / N.S. Chetverikov // Uchenye zapiski po statistike. – T. V. – M., 1959. – S. 254–270. [in Russian]
19. Alien R.G. D. Professor Slutsky's theory of consumer's choice / Alien R. G. D. // Rev. Econ. Studs. 1936. Vol. 3, Febr. – P. 120–129. [in English]
20. Hicks J.R., Alien R.G. D. A reconsideration of the theory of value / Hicks J.R., Alien R.G. D. // Economica. 1934. N 1. – P. 52–76. [in English]
21. Slutsky E. Ein Beitrag zur Formal-praxeologischen Grundlegung der Oekonomik / Akad. Oukrainienne des Sciences / Slutsky E.E. // Ann. de la classe des sci. soc.-econ. Kiev, 1926. Vol. 4. – P. 3–12. [in English]
22. Slutsky E. Zur Kritik des Bohm-Baverkschen Wertbegriffs und seiner Lehre von der Messbarkeit des Wertes / Slutsky E.E. // Schmollers Jahrbuch. 1927. Bd. 51. – V. LI. N 4. – S. 37–52. [in English]
23. Slutsky E. E. On the criterion of goodness of fit of the regression lines and the best method of fitting them to the data / Slutsky E.E. // J. Royal Statist. Soc. 1914. Vol. 77, pt. I (Dec. 1913). – P. 78–84. [in English]
24. Slutsky E.E. Sulla teoria sel bilancio del consumatore / Slutsky E.E. // G. Econ. Riv. Statist. 1915. Vol. 51, N 1. – P. 1–26. [in English]

Одержано 27.05.2014 р.